

De defensie van de Sovjet-Unie en het „ontwikkeld socialisme”

„Op even dagen vliegen ministers en regeringsfunctionarissen eruit, op oneven partijbonzen”. Dat mopje doet de ronde in Moskou sinds het leiderschap van Gorbatsjov. Het Politburo, het hoogste partijorgaan van de CPSU, de communistische partij van de Sovjet-Unie, is nagenoeg „gezuiverd” van vertegenwoordigers van de Brezjnev-tijd, en de vervangingen op lagere niveaus binnen de partij lopen in sommige gevallen op tot 50% van de functionarissen. Tientallen ministers hebben het veld geruimd en duizenden ambtenaren schijnen de laan te zijn uitgestuurd in slechts dat ene jaar dat Gorbatsjov de scepter zwaait. Ook op het gebied van de buitenlandse politiek is er sprake van verandering. Gorbatsjov verstaat de kunst van public relations en voor het eerst doet daaraan ook de vrouw van de secretaris-generaal van de CPSU mee. De verhouding met het Westen lijkt ook zakelijker te worden aangepakt dan wij de afgelopen 5 à 10 jaar gewend waren. Gromyko, de oude rot in zijn vak, is vervangen door een nieuweling op buitenlandse zaken, Sjevardnadze.

Zijn de ontwikkelingen, die voor het systeem in de Sovjet-Unie drastisch en ingrijpend kunnen worden genoemd, ook van betekenis voor defensie? Op dat gebied is nog niet veel gebeurd. Het opvallendste is dat de minister van defensie, Oestinov, na zijn dood is vervangen door een beroepsmilitair, Sokolov, en dat deze nieuwe vertegenwoordiger van de defensieorganisatie „slechts” is opgeklimmen tot kandidaatlid van het Politburo. Zijn collega's van buitenlandse zaken (Sjevardnadze) en de KGB (Tsjebrikov) daarentegen hebben de positie als stemmend lid in het Politburo van hun voorgangers overgenomen. Misschien verdient ook nog vermelding dat het hoofd van de Politieke Administratie in de strijdkrachten, Jepitsjev, in juli 1985 is vervangen door Lisisjtsjev. Jepitsjev was echter al 77 jaar en het vervangen van deze

politieke „waakhond” die rechtstreeks onder het Centrale Comité ressorteert heeft daarom misschien geen enkele politieke betekenis.

Ook het defensiebeleid van de CPSU onder Gorbatsjov geeft tot nu toe geen aanleiding te spreken van drastische wijzigingen. Dat is — mede gegeven de geheimhouding — in zo'n korte tijd ook nauwelijks mogelijk. Het is bovendien onwaarschijnlijk dat een nieuw leiderschap zo snel tot ingrijpende maatregelen op dit gebied overgaat, omdat de opvattingen over defensie zo sterk zijn verbonden met de internationale situatie en de positie van de Sovjet-Unie. De betrekkingen tussen Oost en West zijn bepaald niet ontspannen. De Sovjet-Unie is een supermogenheid dank zij haar militaire macht; zij is in een positie tot diplomatieke beïnvloeding dank zij haar militaire macht; zij is een tegenspeler van formaat tegenover het Westen, dank zij haar militaire macht; en zij is onbetwist heerser in Oost-Europa dank zij haar militaire macht. Welke partijleider zou — indien hij dat al zou willen — het overweldigende belang van militaire macht voor de Sovjet-Unie ter discussie durven stellen of kort na zijn ambtsaanvaarding durven beginnen over mogelijke beleidswijzigingen?

De militairen in de Sovjet-Unie hebben dus een geweldige machtsbasis. Beide factoren, die volgens Huntington de positie van „military institutions” bepalen, werken in hun voordeel: „*a functional imperative*, stemming from the threats to the society's security and a *societal imperative* arising from the social forces, ideologies, and institutions dominant within the society” [1].

Maar het grote belang dat in de Sovjet-Unie algemeen wordt toegekend aan militaire macht betekent niet, dat de militairen beschikken over een blanco cheque. Zij moeten zich schikken naar de wil van de CPSU die voor meer dan alleen defensie verantwoordelijk is; ook moeten de militairen

wedijveren met andere beleidselites in de strijd om de financiële middelen.

Op militair-operationeel gebied, betreffende onderwerpen als strategie, de organisatie en samenstelling van de strijdkrachten en materieelaanschaf genieten de militairen grote zeggenschap en hebben zij bijna een monopolie op de kennis van zaken. Ontwikkelingen op dit gebied worden elders in dit nummer beschreven. Waarom het in dit artikel gaat is de wijze waarop die militair-operationele wensen in het besluitvormingsproces op nationaal niveau worden vertaald. Het formuleren van de operationele eisen voor een deugdelijke defensie is slechts een deel van het veiligheidsbeleid. Over een langere periode genomen, zijn de uitkomsten van dat beleid in belangrijke mate bepaald door de institutionele processen, die het politieke bestel kenmerken. Het doel van veiligheidsbeleid „on the institutional level” is: „to develop a system of civil-military relations which will maximize military security at the least sacrifice of other social values” [1]. Met andere woorden: de „societal imperative” hoeft voor de leiders van de CPSU geenszins samen te vallen met de „functional imperative” zoals die door met name de militairen wordt gepercipieerd en gepresenteerd. De doelstellingen kunnen variëren, aan de middelen kunnen uiteenlopende beperkingen worden opgelegd en prioriteiten kunnen verschillen.

De positie en invloed van het politieke leiderschap

Op papier is het duidelijk wie in de Sovjet-Unie de baas is: de partij. De CPSU bepaalt het beleid en ziet erop toe dat de regeringsinstanties en lagere overheidsinstellingen beleid uitvoeren. De partij heeft een gekozen Centraal Comité (CC) dat een uitgebreid secretariaat heeft om het beleid voor te bereiden en kent een dagelijks bestuur — het Politburo — dat bevoegd is beleidsbeslissingen te nemen. Het congres en het Centrale Comité zien erop toe dat het Politburo en het CC-secretariaat het aan hen toevertrouwde werk goed doen.

Een wezenlijk probleem voor dit politieke bestel is natuurlijk de vraag: „wie bewaakt de bewakers?” Het Congres en het Centrale Comité hebben dan wel formeel het recht beleid af te keuren en personen aan de top te ontslaan, maar de macht van de toporganen van de partij strekt zich uit tot het

stemgedrag van de congresgangers en de leden van het Centrale Comité. Hun carrière en zelfs hun lidmaatschap van de partij ligt in handen van de machthebbers, die zij moeten controleren.

In de tijd van de meedogenloze dictatuur van Stalin was de hiërarchieke onderschikking van iedereen en van alle organen volstrekt duidelijk, maar met het verdwijnen van de alleenheerschappij verdween ook de duidelijkheid in de machtsrelatie tussen het hoogste niveau en de lagere partijorganen. Die relatie werd in toenemende mate gekenmerkt door wederzijdse afhankelijkheid. Er ontstonden machtsgroepen die elkaar bestreden. Chroesjtsjov slaagde nog erin zijn tegenstanders uit te schakelen en als overwinnaar tijdelijk een eenhoofdig leiderschap te vestigen. Na zijn val in 1964 besloot de partij echter dit in het vervolg te voorkomen en koos voor een collectief leiderschap. Binnen het topleiderschap zou geen persoon — en geen groep — meer mogen beschikken over zoveel macht dat hij zijn wil kon afdwingen. Daarmee werd de afhankelijke machtspositie van topleiders, met name leden van het Politburo, geïnstitutionaliseerd. Eventuele verschilpunten in het Politburo moeten sinds 1964 worden opgelost op grond van consensus, wat in de praktijk vaak betekent dat voor de oplossing met de „grootste gemene deler” wordt gekozen.

De stijl van collectief leiderschap is gedurende de 18 jaar dat Brezjnejev secretaris-generaal was bestendig en welhaast tot wet verheven. Als gevolg daarvan hebben de nadelen van het collectieve leiderschap zich vast in het systeem verankerd. Immobilisme en het onvermogen van het politieke leiderschap dat te doorbreken zijn dan ook de belangrijkste kenmerken van de jaren van Brezjnejvs bewind.

Dat wil niet zeggen dat Brezjnejev geen pogingen heeft ondernomen leiderschap te tonen. Op het 24e partijcongres in 1971 wierp hij zich op als vernieuwer van de buitenlandse politiek tegenover het Westen en lanceerde zijn „Vredesprogramma”, een soort blauwdruk van het ontspanningsbeleid dat de Sovjet-Unie de eerste helft van de jaren '70 zou nastreven. Ook op politiek-economisch gebied gaf Brezjnejev aan in welke richting het bereikte „ontwikkeld socialisme” zich verder zou moeten ontwikkelen. De „historische” taak van de Sovjet-Unie was, zo zei hij, „de successen

van de wetenschappelijk-technologische revolutie als één geheel samen te voegen met de voordelen van het socialistische economische systeem en onze eigen socialistische manieren om wetenschap met produktie te verenigen ruimer toe te passen" [2]. Brezjnev had al eerder aangedrongen op „nieuwe methoden en nieuwe beslissingen" van de partij om de stagnerende economie een impuls te geven. Daarbij had hij erop gewezen dat kwalitatieve verbetering en intensieve groei „niet alleen de belangrijkste, maar de enige weg is voor de ontwikkeling van onze economie" [3].

Dat er wat moest gebeuren, was dus wel duidelijk en het politieke leiderschap was in 1971 zelfs bereid ideologische „heilige huisjes", zoals de voorrang van de zware en defensie-industrie en de onveranderlijke dreiging van de kapitalistische wereld — voorzichtig — aan te pakken. Voor het eerst in de geschiedenis van de Sovjet-Unie waren de investeringen in het 9e vijfjarenplan voor groep B (de lichte industrie) hoger gepland dan die voor groep A (de zware industrie). Brezjnev deelde het partijcongres ook mee dat de ontwikkeling van de defensie-industrie „in belangrijke mate zal afhangen van de internationale situatie" [2]. De Sovjet-Unie zou dus volgens hem met de kapitalisten zaken kunnen doen, ook over veiligheidszaken.

De plannen ontmoetten echter, zoals mocht worden verwacht, veel weerstand en het collectieve leiderschap bleek niet in staat daaraan het hoofd te bieden. Geen van de „nieuwe" voorstellen werd met voldoende kracht nagestreefd. Of beter: de stijl van „elk wat wils" ontcrachtte de voorgenomen veranderingen en bevoordeelde de beleidselites die baat hadden bij het handhaven van de status quo. De defensiesector behoort zeker tot die laatste categorie. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat geen enkel jaar de beoogde hogere investeringen in groep B van de industrie werden gerealiseerd. Wel droeg de periode van ontspanning, die tot ongeveer 1975 duurde, misschien iets ertoe bij dat de stijging van de defensie-uitgaven in de tweede helft van de jaren '70 slechts 2% bedroeg in plaats van de door de CIA geschatte 4%; maar daarvoor waren ook andere — en waarschijnlijk zwaarder wegende — redenen aan te wijzen.

Defensie en de groei van de economie

De politieke leiders van de Sovjet-Unie verzekeerden keer op keer dat de nationale economie in staat is de bereikte pariteit op militair gebied met het Westen te handhaven. Zij hebben daartoe de wil en tonen die ook. Het militaire vermogen, waaraan zij als op geen ander gebied de status van supermogenheid ontleen, zal op dat peil blijven. Dat neemt niet weg, dat defensie een zware last betekent. Brezjnev zei op het 24e partijcongres dat het „ontwikkeld socialisme" sterk genoeg is om tegelijkertijd te zorgen voor zijn verdediging en economische groei, maar gaf ook toe dat „vanzelfsprekend wij en onze economie veel sneller voortgang zouden boeken zonder de grote defensieuitgaven" [2].

Dat was in 1971. Gedurende de jaren '70 zou het probleem van schaarse middelen als gevolg van de terugvallende economische groei zich steeds duidelijker voordoen. De stijging van het bruto nationaal produkt nam volgens de CIA in de jaren 1956-'60 toe met 5,8%, maar nam geleidelijk af en was in de jaren 1975-'80 niet meer dan 2,8% per jaar [4]. In de eerste helft van de jaren '70 steeg bij lagere economische groei en gelijkblijvende stijging van de defensiebegroting het relatieve aandeel van defensie.

Het was duidelijk dat in het 10e vijfjarenplan (1976-1980) moest worden bezuinigd en dat ook defensie haar deel zou moeten opbrengen. Tegelijkertijd had het politieke leiderschap zich verplicht tot vooruitgang van de consument en . . . bleef een belangrijk onderdeel op dat gebied — de landbouw — een voortdurende kopzorg. Bovendien was de landbouw een sector, waarvoor Brezjnev zich persoonlijk inzette. In 1971 waren de investeringen in landbouw verdubbeld en ook het nieuwe vijfjarenplan in 1976 voorzag voor de landbouw de geweldige som van 170 miljard roebel. Op 25 oktober 1976 deelde Brezjnev het Centrale Comité hierover mee: „Ik zal u eerlijk zeggen, dat (die som) niet gemakkelijk was te vinden. Wij moesten hiervoor andere delen van de economie beknotten." Defensie was één deel, zij het dat het daar een gematigde beknutting betrof. Van werkelijk grote betekenis was de beslissing, dat de financiële ruimte ook moest worden gezocht in een aanzienlijke beperking van de groei van de nationale investeringen. Die werden van

41% in het 9e vijfjarenplan teruggebracht tot een voorgenomen toeneming van 24-26% in de periode 1976-1980. Met die beslissing werden de problemen van groei en vernieuwing op de lange baan geschoven. Deze fatale ontwikkeling zette zich voort in het 11e vijfjarenplan (1981-1985) waarin een groei van de nationale investeringen van slechts 12 à 15% was voorzien [5]. Deze vermindering van de totale investeringen lijkt mede het gevolg van de groei van de defensieuitgaven die in deze laatste periode volgens de CIA weer opnieuw rond de 4% ligt. Wat wij dus zien is, dat met de „beslissingen” van het collectieve leiderschap roofofbouw is gepleegd op het economische vermogen van de toekomst. De broodnodige vernieuwingen van bv. het machinepark en van infrastructurele voorzieningen en die op wetenschappelijk-technologische gebied werden opgeofferd aan het tijdelijk dichten van gaten.

Verzachtende omstandigheden als gevolg van een uitbreiding van de internationale handel bleven — ongelukkig genoeg voor Brezjnef — uit. De verwachtingen die hij daarvan had waren veel te hoog, maar werden bovendien krachtig ondermijnd door het Jackson-Vanik-amendement in 1972. Zelfs de voor de Sovjet-Unie gelukkige ontwikkeling van de olie- en goudprijzen in de jaren '70 zou van beperkte invloed zijn. De tegenvallende oogsten zouden tot gevolg hebben dat bijna de helft van de „harde olie-valuta” aan voedselimporten moest worden besteed. De toeneming van de olieproductie zou bovendien gestaag dalen tot rond 1% in de jaren '80.

Last but not least moet worden gewezen op de belangrijke plaats die de defensie-industrie in de totale industriële productie inneemt. Als de nationale investeringen minder worden is daarmee nog niet gezegd, dat de defensiesector daarvan de gevoeligste klappen krijgt. Die sector is binnen het gehele systeem bevoordeeld. Producten die naar het inzicht van de militaire vertegenwoordiger in een fabriek niet voldoen, worden door hem eenvoudig teruggestuurd. Hij reserveert de beste kwaliteit goederen voor defensie. Bovendien volgt het gehele produktiesysteem de opgelegde prioriteit voor defensie. Hedrick Smith's citaten van enkele arbeiders zijn in dit opzicht veelzeggend:

For a nail, a tack, a teapot; for metal, uniforms,

blankets, mittens; or for some apparatus, this is the way it is done with everything (. . .) Common production pays less. Export and military production pay better, but requirements are higher. More time is spent on the work and quality specifications are higher. Such work is usually given to highly qualified workers. [6]

Een ander belangrijk voordeel is dat de aanvoer van goederen voor defensieproducten veel regelmatig is. In andere sectoren geldt dat de productie

can only begin on the 15th or 20th (van de maand) when all materials have been received. So factories must fulfill about 80 percent of the Plan (quotas) in the last 10-15 days. No one cares any longer about quality. Volume is the main thing. [6]

Ook het feit dat, zoals Brezjnef meedeelde, 42% van de producten van de defensie-industrie is bestemd voor civiele doeleinden, zegt veel over de machtige positie van die sector bij het in de praktijk bepalen van de voorrang en de kwaliteitseisen [2][7].

De bevoorrechte positie van de defensiesector in de economie kan niet alleen worden toegeschreven aan de verwevenheid met de zware industrie en de daarvoor geldende marxistische dogma's. De prioriteit van die sector heeft ook te maken met de centrale plaats, die door het politieke leiderschap aan het veiligheidsbeleid wordt toegekend, en de — mede hierdoor — belangrijke rol die de militairen kunnen spelen in de oorlogsvoorbereiding. *Si vis pacem, para bellum* klinkt misschien in het Westen velen in de oren als een regel die in de tijd van nucleaire afschrikking is achterhaald, maar in de Sovjet-Unie wordt hij nogal letterlijk opgevat. Zeker door de militairen die de economie van de Sovjet-Unie geheel in dienst van defensie willen stellen. De opbouw van een oorlogseconomie in vredetijd is een streven van de militairen dat teruggaat tot de jaren '20. Er was in 1920 niet louter sprake van een naamsverandering, toen het orgaan voor defensieplanning, de Defensieraad (*Sovjet Oborony*), werd omgedoopt in Raad voor Arbeid en Defensie (*Sovjet Troeda i Oborony*) en dat het nationale planbureau (*Gosplan*) als departement daarvan deel uitmaakte. De militarisering van de economie heeft ook in de jaren '30 duidelijk invloed gehad op de collectivisa-

tie van de landbouw om de voedselvoorziening in oorlogstijd in de hand van de overheid te hebben, en op beleidsonderdelen als transport, werkverdeling, gezondheidszorg en onderwijs [8].

Uitspraken over de wenselijkheid van een oorlogseconomie van de chefs van de Generale Staf van de afgelopen 15 jaar — Koelikov en Ogarkov — duiden in dit opzicht op geen enkele verandering. De „verrassing” op 22 juni 1941 en het rigide, conservatieve produktiesysteem van de jaren voor de Tweede Wereldoorlog worden daarbij gebruikt als een even pijnlijke als leerzame les. Alles moet tijdig worden voorbereid. Zo bekritiseert maarschalk Koelikov het veel te laat tot stand komen van het opperbevel in juli 1941 en vervolgt: „een van de lessen van de oorlog bestaat hieruit dat de organisatie van het strategisch leiderschap vooraf, voor het begin van de oorlog, tot in detail moet worden uitgedacht, uitgewerkt en gecoördineerd” [9].

In veel opzichten lijken de militairen ook hun zin te krijgen. De wens van maarschalk Koelikov is — vermoedelijk — in 1976 in vervulling gegaan toen de wereld kennis nam van het bestaan van een Defensieraad waarvan secretaris-generaal Brezjnef voorzitter was. Naar alle waarschijnlijkheid zal deze raad in oorlogstijd opereren als politiek-militair opperbevel, gesteund door de hoogste militaire raad: het Collegium van het ministerie van defensie. Dit militair-operationele opperbevel wordt bijgestaan door de Generale Staf [10]. Het is niet bekend of de chef van de Generale Staf en de bevelhebbers van krijgsmachtdelen lid zijn van de Defensieraad, maar het lijkt geen twijfel dat de militaire top in dit „strategische leiderschap” een wezenlijke rol speelt in de oorlogsvoorbereiding.

De Generale Staf zwaait niet alleen de scepter bij de ontwikkeling van de militaire strategie en bij het dagelijkse beleid binnen de strijdkrachten, maar speelt ook een hoofdrol in de beleidsvoorbereiding en in de coördinatie van het defensiebeleid met andere sectoren van het economische stelsel. Een voorbeeld van militaire vertegenwoordiging binnen de hoogste regeringsinstanties is kolonel-generaal Rjabikov. Van hem werd na zijn overlijden in 1974 bekend, dat hij vanaf 1961 de functie van eerste plaatsvervangend voorzitter van het Gosplan had bekleed. Zijn „In memoriam” in de Prawda was ondertekend door de leden van het Politburo en door ministers en militaire leiders en

vermeldde zijn „grote verdienste voor de ontwikkeling van de industrie en de versterking van de verdediging van het land en voor de verbetering van de nationale economische planning” [11].

De voorkeursbehandeling die de defensiesector geniet en de nauwe betrokkenheid van de militairen als „producent” en „consument” van defensieproducten zijn ongetwijfeld van groot belang voor de kwantitatieve en kwalitatieve versterkingen van de militaire macht van de Sovjet-Unie, maar het systeem heeft ook zijn keerzijden. Vanzelfsprekend lijdt de civiele economie eronder dat aanzienlijke financiële middelen eraan worden onttrokken. Dat offer kan zonder veel moeite worden opgebracht zolang het nationaal economisch produkt kwantitatief voldoende stijgt en de verschillen tussen civiele en defensiesectoren in kwalitatief opzicht niet te groot worden. Op beide punten wringt echter de schoen van het politieke leiderschap van de Sovjet-Unie en de pijn wordt langzamerhand onverdraaglijk.

Eerder is al gewezen op de stagnatie van het „ontwikkeld socialisme” en op de bittere noodzaak de economie over te schakelen van „extensieve” — meer kapitaal, meer arbeidskrachten en meer grond(stoffen) — op „intensieve” groei — grotere kapitaalopbrengst, hogere arbeidsproductiviteit, efficiënter gebruik van grond(stoffen). De „wetenschappelijk-technologische revolutie” die een dergelijke overschakeling had moeten teweegbrengen is wel begonnen, maar niet in staat geweest de oude structuren te vervangen. Zo stelt Cocks vast:

The translation of scientific ideas into use remains a major problem to this day. The bias of the official ideology and of the regime for applied science and technology still acts as an ineffective corrective to older entrenched scientific tradition. Industry, on the other hand, has traditionally had a strong production bias and discriminates against new technology 'like the devil shies away from holy water' to use Brezhnev's words. [12]

Voor zover de „wetenschappelijk-technologische revolutie” wel wordt ingevoerd in de defensiesector betekent dat niet dat het de civiele economie ook beter gaat. Integendeel:

The strong military orientation of scientific R & D, along with the secrecy that surrounds it, has contri-

buted to the underdevelopment of industrial technology (. . .) Nor had there been any substantial spin-off from their national security and high technology related projects in terms of civilian applications to national needs and improvements in the quality of life. The resulting pattern has been a high concentration of talent and money in defense and space and a seriously distorted deployment of S & T resources. ([12] blz. 12)

De problemen die het politieke leiderschap binnen het bestaande systeem tegenkomt op weg naar intensieve groei en de steeds zwaarder wegende defensielast in een stagnerende economie, hebben weinig verlichting ondervonden van de ontwikkelingen op internationaal gebied. De handel met het Westen, waarop Brezjnef c.s. hun hoop hadden gevestigd, gaf een ervaring te zien, maar handel kon niet — en kan ook nooit — als alternatief voor interne maatregelen gelden. De samenstelling van de handel tussen Oost en West zou bovendien enige zorg moeten baren. De invoer van gewenste technologie en eindprodukten vanuit het Westen is sterk afhankelijk van de levering van grondstoffen, met name van olie en gas, en van de opbrengst van die produkten wordt een groot deel verslonden door de noodzakelijke en de voor het „ontwikkeld socialisme” niet tot eer strekkende invoer van voedingsmiddelen [13]. Een zaak van toenemende zorg is bovenal de groter wordende technologische achterstand van de Sovjet-Unie ten opzichte van de Westerse wereld en Japan, en ook ten opzichte van enkele Oosteuropese bondgenoten. Het is op dit gebied waarop de Sovjet-Unie de grootste moeite heeft zich te ontwikkelen, en waarop de competitie in de jaren '70 en '80 zich in hoofdzaak afspeelt. Dat geldt ook voor defensie.

De defensiesector in de Sovjet-Unie kan niet langer de ogen sluiten voor de verslechterende positie van de nationale, civiele economie. De weerslag van die algemene economische ontwikkeling kan niet alleen worden opgevangen door de gangbare praktijken van bevoorrechtting. Evenmin kan de „wetenschappelijk-technologische revolutie” het privilege zijn van de defensiesector, omdat die revolutie zich uitstrekt tot de gehele economie. Het is vaak nauwelijks mogelijk onderscheid te maken tussen civiele toepassingen van technologie en toepassingen op het gebied van defensie. „Sekta-

risme” verhindert de ontwikkeling en toepassing van wetenschap en management, juist als het gaat om maatschappelijk en industrieel nuttige technologieën. De militairen kunnen zich thans dan ook minder dan ooit onttrekken aan de noodzaak oog te hebben voor de civiele economie. Het geeft te denken als, volgens sommige waarnemers, „the technology of the (Soviet) armaments industry does not differ basically from the technology of civil industry” [14]. En dat ondanks alle privileges. Natuurlijk beseffen de militairen in de Sovjet-Unie, dat alleen een sterke nationale economie de grote defensielasten kan dragen, maar werkelijk begrip voor de „wetenschappelijk-technologische revolutie” ontstaat bij hen tamelijk laat en dan nog niet bij iedereen. Niemand minder dan de minister van defensie, maarschalk Gretsjo, gaat zelfs grotendeels eraan voorbij. In zijn *Op wacht voor de vrede en de opbouw van het communisme* uit 1971 maakt hij wel melding van de „wetenschappelijk-technologische revolutie”, maar er is geen spoor te bekennen van het belang dat Brezjnef eerder dat jaar eraan gaf [2][3]. Ook in Gretsjo's boek uit 1974, *De strijdkrachten van de Sovjetstaat*, wordt de *socialistische economie* van „beslissende invloed” genoemd voor de kwaliteit van de technische uitrusting. Pas op de tweede plaats komt de wetenschappelijke en technologische vooruitgang, waardoor groei en produktie worden „vergemakkelijkt” (sic) (blz. 160-161). In de bespreking van het boek in de *Prawda* merkt de recensent uitdrukkelijk op, dat „een apart hoofdstuk is gewijd aan een onderzoek naar de invloed van de wetenschappelijke en technologische vooruitgang op de strijdkrachten van de USSR”. Kennelijk een opmerkelijk feit. Even opmerkelijk is echter ook dat die vooruitgang wordt gekenmerkt als slechts „een belangrijke factor” [15].

Tegenover deze aanhangers van het adagium „meer is beter”, die Chroesjtsjov als „de metaalvreters” betitelde, staan anderen die wel degelijk de noodzaak van intensieve krachtsinspanning en de betekenis van de technologie daarbij inzien. Een bekend pleitbezorger daarvan is kol Bondarenko. „Het is niet moeilijk in te zien”, zo schrijft hij in 1971, „dat de ontwikkeling van de wetenschap niet lang kan voortduren langs de weg van extensieve groei. Vroeg of laat zal de ontwikkeling langs de weg van intensiteit de boventoon voeren” [16]. In de herfst van het jaar van het ver-

schijnen van Gretsjo's tweede genoemde boek wees Bondarenko erop dat de „defensiekracht wordt bepaald door militair-wetenschappelijk vermogen naast het economische, sociaal-politieke, moreel-politieke en puur militaire vermogen” [17]. Tegelijkertijd waarschuwde hij dat de „militaire wetenschap” niet geïsoleerd mag worden beoefend. Zij moet deel uitmaken van de gehele wetenschapsbeoefening in de Sovjet-Unie. Militaire wetenschap „is niet louter het totaal van verschillende gebieden van wetenschappelijke kennis die van bijzondere betekenis zijn voor militaire zaken, maar een uiting van de mogelijkheid de kennis van de wetenschap als een geheel toe te passen” ([17] blz. 25).

Tien jaar later bond de toenmalige chef van de Generale Staf, Orgarkov, in een vraaggesprek met de Rode Ster in dezelfde zin de strijd aan met de conservatieve en innovatie-vijandige instelling van de strijdkrachten. Na te hebben gewezen op de „stormachtige ontwikkeling die wetenschap en techniek de laatste jaren hebben doorgemaakt,” en na met name de Verenigde Staten in dit verband te hebben genoemd, zei hij verder: „Daarom moeten onze militaire kaders de ervaring uit het verleden niet simpel kopiëren, maar creatief gebruiken en verrijken”. Zij moeten met mogelijke verbeteringen voor ogen „wetenschappelijk onderzoek verrichten, waarbij ze rekening moeten houden met de voortdurende veranderingen in militaire zaken en een *gerechtvaardigd risico* lopen wanneer dit nodig is” [18]. Hoe moeilijk het is zo'n instelling in de Sovjet-Unie af te dwingen zal tijdens het vraaggesprek wellicht ook door het hoofd van Ogarkov hebben gespeeld. In 1971 riep hij in hetzelfde blad ook al op tot de strijd tegen conservatisme en verstarring [19][20].

Gorbatsjovs defensie en „zijn” ontwikkeling van het „ontwikkeld socialisme”

Gorbatsjov heeft bij zijn ambtsvaarding op 11 maart 1985 in meer dan één opzicht een puinhoop aangetroffen. Het politieke leiderschap had, als gevolg van de collectieve besluitvorming en de ziekelijke gerontocratie, een dieptepunt bereikt. De aanpak van Andropov had daarin wel enige verandering gebracht, maar zijn tijd was te kort en zijn opvolger, Tsjernenko, had de rust en het immobilisme weer hersteld, zij het ook voor korte duur.

Op economisch gebied modderde de Sovjet-Unie door op de manier die onder Brezjnev „partijstijl” leek te zijn geworden: wèl diagnoses stellen, maar onvoldoende medicijnen voorschrijven of zelfs in het geheel niet als het een medicijn met een vieze smaak betreft.

De betrekkingen met het Westen waren bij Gorbatsjovs ambtsaanvaarding al jaren slecht en op defensiegebied was er geen reden tot juichen, niet alleen vanwege de beschreven binnenlandse problemen, maar ook — misschien wel *juist* — door een geweldige militaire en technologische uitdaging van het Westen, met name het Strategische Defensie-Initiatief van president Reagan en het Conventionele Defensie-Initiatief van de NAVO. Scherper dan ooit werd Gorbatsjov de keus voorgelegd die Hardt al in 1978 heel treffend had geformuleerd:

If the Soviets choose to stay on their current course of military superpower augmentation, they must defer or forgo the option of joining the Western industrial nations as an economic superpower. [21]

Tsjto djelat? Wat te doen? Die vraag dringt zich voor Gorbatsjov, evenals voor Lenin bijna zeventig jaar geleden, in alle ernst op. Na één jaar Gorbatsjov aan het roer lijkt het erop dat het nieuwe politieke leiderschap wil voorkomen dat het Westen, met name West-Europa, reden heeft de competitie op militair gebied te verscherpen. De bestaande competitie is al moeilijk genoeg vol te houden. Dat wil overigens niet zeggen dat de Sovjet-Unie die competitie niet wil aangaan. Het lijkt er echter wel op dat de Sovjet-Unie de komende tijd voorstander zal zijn van de beheersing van de militaire wedijver tussen Oost en West.

De wens te voorkomen dat een uitputtende „sterrenslag” moet worden geleverd is uit nood geboren. Hij wordt mijns inziens niet zozeer ingegeven door militair-strategische als wel door economisch-strategische redenen. Een relatieve militaire verzwakking levert in de huidige situatie van wederzijds verzekerde afschrikking niet direct een veiligheidsprobleem voor de Sovjet-Unie op. De superhoogwaardige technologieën zullen in elk geval pas over vele jaren operationeel kunnen zijn.

Dat is echter anders op het gebied van de economische verhoudingen tussen Oost en West. Op korte termijn zal de Sovjet-Unie de handen vol

hebben de economische recessie te boven te komen en gedurende die tijd is het hoogst ongewenst dat het Westen op wetenschappelijk-technologisch gebied zijn voorsprong uitbreidt. Het is vooral de angst dat de recente financiële injecties — bovenal in verband met het SDI — de Verenigde Staten en mogelijk hun bondgenoten een voorsprong van strategische betekenis kunnen geven; dat wil zeggen een voorsprong die de aard en de loop van de *totale* wedloop tussen het kapitalisme en socialisme zou bepalen. Zouden de tegenstellingen tussen de kapitalisten dan toch werkelijk niet tot de ineenstorting van het kapitalisme leiden? Zou het „ontwikkeld socialisme” het zelfs niet kunnen opnemen tegen de minder dynamische landen van het kapitalisme?

Die uitdagingen zijn dus vóór alles gericht tegen de binnenlands-politieke en de economische situatie van de Sovjet-Unie. Het is dan ook daar, dat de nieuwe leider zich, evenals Andropov, het meest heeft geroerd. Het aantal personele veranderingen is ongekend en wat daarbij opvalt is dat vakmensen en technocraten die hun sporen hebben verdiend worden bevorderd. Een hoge notering in het partijapparaat voldoet niet meer, zoals in de tijd van Bresjnev. Zo kon het voorkomen dat Zajkov onder Andropov werd benoemd tot opvol-

ger van Romanov in Leningrad op de zware post van eerste partijsecretaris. Zajkov was voordien slechts burgemeester van Leningrad en had geen partijcarrière achter zich. Hem werd niettemin deze belangrijke functie toevertrouwd die gewoonlijk toegang geeft tot het lidmaatschap van het Politburo. Het liep anders met Zajkov, maar beslist niet slechter. Op 1 juli van het vorige jaar werd hij benoemd tot secretaris van het Centrale Comité, waarschijnlijk belast met niets minder dan het toezicht op de zware en de defensie-industrie.

De benoemingen van nieuwe personen lijken te zijn bedoeld om de discipline *op het niveau van het management* te herstellen. Dat is een niveau waar inderdaad speelruimte is voor het bereiken van resultaat op de korte termijn. Het is uitgerekend het gebied waar het collectieve leiderschap faalde. Macht van managers zonder individuele verantwoordelijkheid is fnuikend gebleken. Gorbatsjov c.s. eisen verantwoordelijkheid en dus discipline in het management van de economie. Het is niet uitgesloten dat Cocks' conclusie in dit opzicht ook voor Gorbatsjov een hoofdrol heeft gespeeld, namelijk dat „perhaps the fastest and most effective means of overcoming Russia's technological backwardness in modern hardware is through a great ▷

Literatuur

1. S. P. Huntington — *The soldier and the state: the theory and politics of civil-military relations*. New York (1957)2.
2. *Prawda* (1971)(31 mrt).
3. L. Brezjnev — *Ob osnovnych voprosach ekonomitsjeskoj politiki KPSS na sovremjennom etape*, dl 1. Moskou (1975)417.
4. P. Hanson — *Trade and technology in Soviet-American relations*. New York (1981)32.
5. M. Rush — Guns over growth in Soviet policy. *Int. Security* (winter 1982/83)167-179.
6. H. Smith — *The Russians*. New York (1976)236.
7. P. M. E. Volten — *Brezhnev's peace program, a study of Soviet domestic political process and power*. Westview Press, Boulder (1982)161-165.
8. M. Checinski — The economics of defence in the USSR. *Survey* (lente 1985)74.
9. V. G. Koelikov — Het strategisch leiderschap van de strijdkrachten. *Vojenno-Istoritsjeski Zjoernal* (1975)(6)14.
10. E. L. Warner — Defense policy making in the Soviet Union, in: A. Davis en S. P. Huntington (eds) — *Reorganizing America's defense; leadership in war and peace*. New York (1985)3-36.
11. *Prawda* (1974)(22 juli).
12. P. M. Cocks — *Science policy: USA/USSR*, dl 2, Science policy in the Soviet Union. US Gov. Printing Office, Washington DC (1980)10, 11.
13. T. W. Luke — Technology and Soviet foreign trade: on the political economy of an underdeveloped superpower. *Int. Studies Quart.* 29(1985)327-353.
14. M. Agursky — The Soviet military-industrial complex. *Radio Liberty Special Rep.* (1976)(21 juli).
15. N. Koezmin — *Prawda* (1974)(29 mei).
16. *Rode Ster* (1971)(20 aug).
17. De Sovjetwetenschap en de versterking van de nationale defensie. *Kommoenist van de strijdkrachten* (1974)(18)23.
18. *Rode Ster* (1984)(9 mei).
19. *Rode Ster* (1971)(3 sep).
20. M. Kozlov — *Rode Ster* (1976)(21 apr).
21. J. P. Hardt — Soviet economic capabilities and defense resources, in: Kirk en Wessell (eds) — *The Soviet threat: myths and realities*. New York (1978) 133.
22. V. Kontorovich — Discipline and growth in the Soviet economy. *Problems of communism* (1985) (11/12)18-31.
23. A. Sandor — Comecon technologie. *NRC/Handelsblad* (1986)(30 jan).

leap forward in 'software' and management know-how" [12] blz. 276, [22]. De maatregelen om de „management gap" op te lossen wijzen ook erop, dat het nieuwe leiderschap helemaal niet van zins is de gecentraliseerde bevelsstructuur van „ontwikkeld socialisme" los te laten. De benoemingen en het herstel van discipline zijn eerder een aanwijzing dat ernst wordt gemaakt met de verbetering van de planning en dat daarbij gebruik wordt gemaakt van de ervaring en kennis uit de bevoorrechte sectoren van de economie: de zware en de defensie-industrie. Zo is Talyzin, de nieuwe voorzitter van het nationale planbureau (Gosplan) tot het Politburo togetreden als kandidaatlid, wat niet is voorgekomen sinds 1960 toen Kosygin die functie een jaar bekleedde. Ook zijn de nieuwe benoemingen van de plaatsvervangende premiers onder Ryzjkov van belang. In november jl. aanvaardden Silajev, Voronin en Masljoekov die

functie en die drie hebben hun carrière binnen het ministerie voor de defensie-industrie opgebouwd. Talyzin, die tot eerste plaatsvervangend premier is benoemd, was minister voor verbindingen en schijnt een specialist te zijn op gebied van computers en militaire technologieën. Dergelijke benoemingen — en die van de vele personen uit de KGB — op toposities hebben er alle schijn van dat het ernst is met het vestigen van partijdiscipline en met een poging de civiele economie nieuw leven in te blazen.

Dit alles betekent niet dat defensie onbelangrijk is geworden. Het betekent wel dat de „technologische paniek" [23] en de economische en politieke crisis eindelijk als een ernstige uitdaging van het „ontwikkeld socialisme" worden opgevat en aanpakkt. Dat gebeurt in naam van de partij op „militaire" wijze.

Maandelijks wordt de Militaire Spectator toegezonden aan alle leden van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap.

Teneinde de toezending aan thans nog actief dienende officieren van Land- en Luchtmacht, tevens lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, ook na hun dienstverlating zeker te stellen, wordt belanghebbenden verzocht de ledenadministratie van de Koninklijke Vereniging (Karel Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk) in voorkomend geval ter zake in te lichten.